

کاربرد طرح‌های ترکیبی در پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی

افسانه کلباسی*

احمدرضا نصر**

چکیده

سال‌های متمادی، محققان رشته‌های مختلف علوم اجتماعی و انسانی، داده‌های کیفی و کمی را به صورت جداگانه در پژوهش‌های مشابه جمع‌آوری و تحلیل کرده‌اند، اما کنار هم قرار دادن آنها به عنوان یک طرح تحقیق یا روش‌شناسی موضوع نسبتاً جدیدی است. لذا، هدف از نگارش این مقاله، تبیین روش ترکیبی در پژوهش به عنوان یک رویکرد جدید و معرفی چهار طرح تحقیق ترکیبی تحت عنوان تحقیقات سه‌سوسازی، گنجانده‌شده، توضیحی و اکتشافی است. هدف دیگر پژوهش ارائه مثال‌هایی از کاربرد هر یک از چهار طرح مذکور در تحقیقات مختلف به منظور آشنایی پژوهشگران با فرایند اجرای هر طرح است.

واژه‌های کلیدی: روش ترکیبی، طرح سه‌سوسازی، طرح گنجانده‌شده، طرح توضیحی، طرح اکتشافی

مقدمه

طرفداران سرسخت روش کمی معتقدند که همه امور از جمله مسائل انسانی را می‌توان و باید با روش کمی مطالعه کرد. از سوی دیگر، طرفداران روش کیفی معتقدند مطالعه این نوع مسائل با روش کمی مانع ژرفاندیشی و تفسیر عمیق می‌گردد. در این میان، عده‌ای معتقدند این دو روش را می‌توان به شکل مکمل به کار گرفت (بورلاند،^۱ ۲۰۰۱). اگرچه این دو پژوهش اغلب با یکدیگر مقایسه شده یا حتی در برابر یکدیگر قرار می‌گیرند، اما ثمربخش‌ترین پژوهش، حاصل کاربست مناسب هر دو رویکرد است. ایمان (۱۳۸۶) بر این باور است که با توجه با ماهیت واقعیت‌های انسانی باید از ترکیب دو روش کمی و کیفی در تحقیقات علوم انسانی استفاده کرد، تا بتوان از زوایای مختلف به شناخت بهتری از واقعیت‌های انسانی توفیق یافت. بدون تردید همه طرح‌های پژوهشی محدودیت و نقص دارند ولی با ترکیب نمودن پژوهش‌های کیفی و کمی، محدودیت‌های یک روش می‌تواند به وسیله نقاط مثبت روش دیگر جبران شود. علاوه بر این، با ادغام روش‌های مذکور، محقق قادر خواهد بود تصویر کامل‌تری از موضوع مورد تحقیق ارائه دهد. روش‌های کیفی یا کمی، بالقوه ضعیف یا قوی نیستند بلکه هر کدام از آنها در موقعیت خاصی کارایی بیشتری دارند و در بعضی موارد نیز باید از دو روش برای تحقیق پیرامون یک موضوع استفاده شود. امروزه محققان کمی دریافته‌اند که داده‌های پژوهش‌های کیفی می‌تواند نقش مهمی در تحقیق کمی داشته باشد. محققان کیفی نیز به این نکته پی برده‌اند که گزارش کیفی دیدگاه‌های شمار محدودی از افراد، مجوزی برای تعمیم یافته‌ها به جامعه پژوهشی نمی‌باشد. این موضوع نشان می‌دهد که در بررسی یک پدیده واحد، تک‌تک‌گرایی روش‌شناختی و استفاده از روش‌های مختلف، کارآمد است (همتی، ۱۳۸۶).

از آنجا که روش‌های ترکیبی رویکردی جدید در پژوهش است، در طی پنجاه سال گذشته نویسندگان نام‌های مختلفی برای این روش به کار برده‌اند که از جمله آنها تحقیقات چندروشی،^۲ سه‌سوسازی روش‌شناسانه^۳ و تلفیقی^۴ است. با مرور مقاله‌های کتاب راهنمای تحقیقات ترکیبی در علوم اجتماعی و رفتاری،^۵ امروزه بیشترین نام مورد استفاده محققان برای این نوع از تحقیق، «پژوهش ترکیبی»^۶ است.

1. Borland

2. multimethod

3. methodological triangulation

4. integrated

5. Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research

6. mixed methods research

قبل از تبیین تحقیق ترکیبی، توضیحات مختصری درباره واژه‌های روش‌شناسی^۱ طرح تحقیق^۲ و روش‌ها^۳ ارائه می‌شود تا دیدگاه نویسندگان نسبت به این نوع پژوهش بهتر مشخص شود.

روش‌شناسی: به فرضیات و چارچوب فلسفی هر پژوهش، روش‌شناسی پژوهش اطلاق می‌گردد (وان مانن،^۴ ۱۹۹۰).

طرح تحقیق: نقشه‌ای عملی است که میان فرضیات فلسفی (روش‌شناسی) و تکنیک‌های جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها ارتباط برقرار می‌کند. تحقیقات آزمایشی، پیمایشی و قوم‌نگاری^۵ همگی طرح تحقیق هستند (کرسول، ۲۰۰۳).

روش‌ها: تکنیک‌هایی برای جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها هستند، مانند ابزار استاندارد شده کمی یا تحلیل مقوله کیفی^۶ یک داده متنی (محتوا) (کرسول، ۲۰۰۳).

برخی نویسندگان، تحقیق ترکیبی را یک روش‌شناسی جدید معرفی می‌کنند (تشکری و تدلی،^۷ ۱۹۹۸). تحقیق ترکیبی از منظر روش‌شناسی شامل فرضیاتی فلسفی است که جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها و ترکیب کردن رویکردهای کیفی و کمی را در بسیاری از مراحل تحقیق، جهت‌دهی می‌کند. دیگر محققان تحقیقات ترکیبی، بر تکنیک‌ها و روش‌های جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها تأکید داشته و آن را یک روش تحقیق دانسته‌اند (کرسول و همکاران، ۲۰۰۳؛ الیوت،^۸ ۲۰۰۵). از نگاه این افراد، تحقیق ترکیبی بر تکنیک‌های جمع‌آوری داده‌ها، تحلیل و ترکیب داده‌های کیفی و کمی در تحقیق تأکید دارد و استفاده از ترکیبی از رویکردهای کیفی و کمی را در فهم بهتر مسئله نسبت به زمانی که یکی از دو رویکرد مورد استفاده قرار می‌گیرد را مؤثر می‌دانند.

در سال‌های اخیر، به‌طور گسترده‌ای در پژوهش‌های رشته‌های مختلف از جمله ارزشیابی، مدیریت و تحقیقات آموزشی، علوم پزشکی، پرستاری، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و تعلیم و تربیت از روش‌های ترکیبی استفاده شده است. سالنامه پزشکی خانواده^۹ بخش ویژه‌ای در ارتباط با تحقیقات ترکیبی منتشر می‌سازد و همچنین مجله روان‌شناسی مشاوره مقاله‌هایی را درباره تحقیقات کیفی و پژوهش ترکیبی به چاپ رسانده است (برای مثال تحقیق هانسن و همکاران، ۲۰۰۵).

1. methodology
3. methods
5. ethnography
7. Tashakkori & Teddlie
9. *Annals of Family Medicine*

2. research design
4. Van Manen
6. qualitative theme analysis
8. Elliot

نخستین کنفرانس بین‌المللی مربوط به پژوهش‌های ترکیبی در جولای ۲۰۰۵م در دانشگاه کمبریج، سپس در اگوست ۲۰۰۵م در سوئیس برگزار گردید. این شواهد، نشان‌دهنده علاقه‌های پژوهشی به این نوع از پژوهش است. امروزه نشریه جدیدی تحت عنوان تحقیقات ترکیبی^۱ منتشر می‌گردد که نخستین شماره آن در ژانویه ۲۰۰۷م به چاپ رسیده است. در سال‌های اخیر بسیاری از پژوهشگران از تحقیق ترکیبی استقبال کرده و به آن به عنوان یک روش یا روش‌شناسی مستقل نگریسته‌اند.

کرسول و پلانوکلاک (۲۰۰۷) این نوع از پژوهش را دارای مزایای ذیل می‌دانند:

۱. ضعف‌های تحقیقات کیفی یا کمی را از میان می‌برد. در تحقیقات کمی نظریات شرکت‌کنندگان به‌طور مستقیم شنیده نمی‌شود. همچنین تفسیرهای شخصی پژوهشگران کمی به‌ندرت مورد نظر قرار می‌گیرد. برای رفع این نقص‌ها پژوهش‌های کیفی ایجاد شد. از سوی دیگر، تحقیقات کیفی به دلیل تعداد محدود شرکت‌کنندگان، در تعمیم‌پذیری یافته‌ها به گروه‌های بزرگ کارایی ندارد. مخلوط نمودن هر دو روش می‌تواند این نقص‌ها را از میان ببرد.

۲. این نوع از تحقیق، مدارک جامع و کامل‌تری برای مطالعه یک مشکل فراهم می‌سازد. محققان به جای اینکه ابزار خاص تحقیقات کیفی یا کمی را به کار برند، از تمام ابزارهای جمع‌آوری داده‌ها استفاده می‌کنند. تحقیقات ترکیبی در پاسخ به سؤالاتی کمک می‌کنند که نمی‌توان با رویکردهای کیفی یا کمی به‌تنهایی به آنها پاسخ داد.

۳. روش ترکیبی از این نظر که محقق آزاد است تا از تمام روش‌های ممکن استفاده کند تا مسئله تحقیق را بیان کند کاربردی است. همچنین به این دلیل که اشخاص تمایل دارند با استفاده از واژه‌ها و اعداد مشکل را حل کنند، می‌توانند تفکر قیاسی و استقرائی را با یکدیگر به کار برده و مهارت‌های مشاهده و ثبت رفتار را به کار ببرند. مواردی که تحقیقات ترکیبی بر دیگر طرح‌های تحقیقاتی ترجیح داده می‌شوند به شرح ذیل هستند:

الف) هنگامی که رویکرد کمی یا کیفی به‌تنهایی کافی نباشد؛

ب) هنگامی که طرح‌های کمی مثل طرح‌های آزمایشی یا همبستگی به وسیله داده‌های

کیفی توسعه بیشتری داده می‌شود؛

ج) هنگامی که نتایج کمی برای شرح یافته‌ها کافی نباشند و مسئله می‌تواند به وسیله به‌کارگیری داده‌های کیفی برای غنی‌سازی شرح نتایج کمی به زبان شرکت‌کنندگان بهتر فهمیده شود؛

د) هنگامی که تحقیق کیفی در کشف یک مشکل کافی باشد، ولی تحقیق کمی برای فهم بهتر مشکل لازم باشد.

ترکیب خلاقانه روش‌های کمی و کیفی تحقیق از نظر هواداران تلفیق می‌تواند مزایای زیادی دربر داشته باشد. یکی از مزایای تلفیق می‌تواند جلب اعتبار متقابل در بررسی پدیده‌های اجتماعی باشد. اعتباریابی کمی و کیفی می‌تواند یک تصویر کامل از تمامی ابعاد کمی و کیفی پدیده مورد مطالعه را ارائه کند. از طرفی استفاده از تحقیقات کیفی قبل از تحقیقات کمی می‌تواند به شناسایی دقیق بستر مورد مطالعه برای تعیین متغیرها، شناسایی فرضیات و نهایتاً طراحی مدل‌های تحقیق جهت انجام یک تحقیق کمی معتبر کمک شایانی کند. و یا زمانی که یک تحقیق کیفی انجام می‌شود می‌توان براساس یافته‌های آن با کمی‌سازی مفاهیم اساسی و بنیادی، حمایت‌های کمی نیز برای یافته‌های تحقیق ارائه نمود. حتی استفاده همزمان از تحقیق کیفی و کمی برحسب ابعاد کمی و کیفی پدیده مورد مطالعه می‌تواند جامعیت یافته‌ها جهت تولید دانش کامل از پدیده را فراهم سازد (ایمان، ۱۳۸۸).

نوع‌شناسی پژوهش‌های ترکیبی و نمونه‌هایی از آنها

شناخت نوع‌شناسی‌های مطرح‌شده در زمینه پژوهش ترکیبی در حال حاضر از دو منظر برای پژوهشگران مفید است. از یک سو شناخت این نوع‌شناسی‌ها این امکان را فراهم می‌سازد تا با استفاده از طرح‌هایی که در قالب نوع‌شناسی‌های مختلف ارائه شده به طراحی پژوهش‌های ترکیبی اقدام کنند. از سوی دیگر آشنایی با این نوع‌شناسی‌ها باعث می‌شود پژوهشگران به ایجاد ترکیب‌های جدیدی از روش‌های کمی و کیفی بپردازند که تناسب بالایی با مسئله پژوهشی آنها داشته باشد (شریفیان، ۱۳۸۷).

کرسول و پلانوکلاک (۲۰۰۷) جدیدترین نوع‌شناسی خود را از پژوهش ترکیبی در قالب چهار طرح ارائه نموده‌اند. آنها پژوهش‌های ترکیبی را به چهار نوع سه‌سوسازی^۱، گنجانده‌شده^۲، توضیحی^۳ و اکتشافی^۴ دسته‌بندی نموده‌اند. برای آشنایی با روش اجرا و

1. triangulation
3. explanatory

2. embedded
4. exploratory

ارائه توضیحات لازم، یکی از بهترین راه‌ها، بررسی مثال‌هایی از چگونگی انجام این نوع تحقیق از سوی محققان است. به همین منظور، ابتدا توضیحاتی درباره هر کدام ارائه می‌شود و سپس مثال‌هایی از پژوهش‌های انجام‌شده ارائه می‌شود:

۱. طرح سه‌سوسازی

یکی از رایج‌ترین و شناخته‌شده‌ترین تحقیقات ترکیبی، طرح سه‌سوسازی است که نام‌های زاویه‌بندی (ایمان، ۱۳۸۶) و چندجانبه (شریفیان، ۱۳۸۷) نیز به آن اطلاق شده است. هدف از این طرح به دست آوردن داده‌های کیفی و کمی متفاوت و مکمل در یک تحقیق است. این طرح هنگامی به کار می‌رود که محقق می‌خواهد برای نشان دادن تفاوت‌ها یا تشابهات مستقیماً نتایج آماری کمی را با یافته‌های کیفی مقایسه کند. این طرح یک مرحله‌ای است که در آن محقق از روش‌های کمی و کیفی در یک زمان استفاده می‌کند. زمان‌بندی تک‌مرحله‌ای این طرح موجب شده این طرح به نام «طرح سه‌سوسازی همزمان»^۱ نامیده شود (کرسول و پلانوکلاک، ۲۰۰۳). برای نمونه، پژوهشگری قصد دارد دیدگاه دست‌اندرکاران آموزش و پرورش و مسئولان مربوطه در دانشگاه را در مورد تربیت دبیر برای دبیرستان‌ها بداند. او همزمان از هر دو رویکرد کمی و کیفی استفاده می‌کند تا بتواند به نتایج حاصل از دو روش آگاهی یابد. در مرحله بعد پژوهشگر باید نتایج کمی و کیفی را با یکدیگر ادغام کند که این امر از طریق کنار هم قرار دادن نتایج کمی و کیفی در مرحله تفسیر نتایج یا مرحله تحلیل داده‌ها انجام می‌شود (نصر و شریفیان، ۱۳۸۶).

تحقیق جنکینز^۲ در سال ۲۰۰۱م، تحت عنوان «نگرش جوانان شهری به مقاومت در برابر الکل و دیگر مواد مخدر»، مثال دیگری از این طرح است. در این تحقیق، داده‌های کیفی و کمی در یک مرحله جمع‌آوری شد. سپس با یکی کردن داده‌ها در یک تفسیر کلی، نتایج کمی با یافته‌های کیفی مرتبط شد. در بخش کمی، برای اندازه‌گیری سطح استفاده از الکل و انواع ماده مخدر، از یک پرسشنامه ساختارمند استفاده شد و در بخش کیفی با استفاده از یک پرسشنامه نیمه‌ساختاریافته، مشکلات مقاومت در برابر پیشنهاد الکل و مواد مخدر بررسی شد. هر دو پرسشنامه برای ۳۶۱ نفر به اجرا درآمد. همچنین برای درکی عمیق‌تر، راجع به مشکلات مقاومت در برابر مواد مخدر، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با چهار گروه کانونی متشکل از ۲۹ شرکت‌کننده انجام گرفت. پس از تحلیل داده‌های کمی، شرکت‌کنندگان به سه

1. concurrent triangulation design
2. Jenkins

گروه عدم استفاده، استفاده کم و استفاده زیاد طبقه‌بندی شدند. همچنین با استفاده از داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها به روش تحلیل محتوا، برای دلایل مصرف الکل و مواد مخدر پاسخ‌هایی از جمله فشار همسالان، پذیرش در گروه دوستان، تمایل خانوادگی به این مواد، خوددرمانی،^۱ لذت، ضعف شخصیت، اعتیاد، قابل دسترس بودن و یا بدون دلیل مشخص به دست آمد. با تبدیل پاسخ‌های افراد به درصد، برای هر مقوله درصد پاسخ‌دهندگان به دست آمد. سپس برای فهم بهتر مسئله، با تشکیل جدول میان داده‌های کیفی (مقوله‌های حاصل از پاسخ‌های شرکت‌کنندگان) و داده‌های کمی (نوع مواد و سطح استفاده) ارتباط برقرار شد. دلیل او در استفاده از روش ترکیبی، فهم بهتر مشکل بوده است.

از موارد قوت طرح سه‌سوسازی، کارایی آن است؛ زیرا در این طرح، هر نوع از داده‌ها می‌تواند با استفاده از روش‌های سنتی کمی یا کیفی جداگانه جمع‌آوری و تحلیل شود و این موجب می‌شود تا در گروه تحقیق افرادی با هر دو تخصص کیفی و کمی وجود داشته باشد. از موارد ضعف این طرح آن است که اگر نتایج کمی و کیفی موافق یکدیگر نباشند نمی‌توان نتایج کیفی و کمی را روی هم ریخت، بلکه باید آنها را در کنار هم تجزیه و تحلیل نمود.

طرح سه‌سوسازی شامل سه نوع بدین شرح می‌باشد:

۱. مدل همگرا^۲ که در آن نتایج کیفی و کمی مقایسه و مقابله شده و سپس همسویی و توافق آنها گزارش می‌شود (اندرسون^۳ و همکاران، ۱۹۹۹).
۲. مدل تبدیل داده‌ها^۴ که در آن تبدیل داده‌های کیفی به کمی و یا برعکس صورت می‌گیرد. این طرح امکان مخلوط شدن داده‌ها را در حین تجزیه و تحلیل داده‌ها فراهم ساخته و مقایسه و تحلیل بیشتر را تسهیل می‌کند. برای مثال، در تحقیق پاگانو^۵ و همکاران (۲۰۰۲) با عنوان «انتقال ارزش‌ها به نسل جوان» با استفاده از داده‌های بخش کیفی، مقوله‌های کیفی را به صورت دو بخشی (وجود یا عدم وجود) برای هر شرکت‌کننده علامت‌گذاری کرده و سپس این مقیاس‌های کمی شده را همراه با داده‌های بخش کمی حاصل از پیمایش تحلیل کردند.
۳. مدل تعیین اعتبار داده‌های کمی^۶ که در آن، روایی نتایج براساس نتایج کیفی سنجیده می‌شود، یعنی اینکه تا چه حد مقولات باز - پاسخ، از نتایج حاصل از پیمایش حمایت می‌کنند. برای مثال وب^۷ و همکاران (۲۰۰۲)، در مطالعه خود با

1. self-medicate

3. Anderson

5. Pagano

7. Webb

2. convergence model

4. data transformation model

6. validating quantitative data model

عنوان «اثرات عاطفی و روانی سانحه تصادفات سنگین بر دندان پزشکان پزشکی قانونی»، داده‌های حاصل از بخش کیفی را برای تعیین روایی نتایج کمی حاصل از پیمایش به کار بردند.

۲. طرح گنجانده‌شده

طرح گنجانده‌شده که عناوین لانه‌ای و تعبیه‌ای (ایمان، ۱۳۸۸) نیز به آن گفته شده است نوعی از طرح ترکیبی است که در آن یک مجموعه از داده‌ها نقش حمایتی و ثانویه برای نوع دیگر داده‌ها فراهم می‌سازد. محققان هنگامی این طرح را به کار می‌برند که به داده‌های کمی یا کیفی برای پاسخ به سؤالات تحقیق کیفی یا کمی گسترده‌تر نیاز داشته باشند. در این طرح، محقق داده‌های کیفی را درون یک روش کمی که می‌تواند آزمایشی گنجانده‌شده^۱ یا همبستگی گنجانده‌شده^۲ باشد، جای می‌دهد. به سخن دیگر، در روش آزمایشی گنجانده‌شده، محقق در پی یافتن این است که چه اطلاعات بیشتری در طی این روش از داده‌های کیفی به دست می‌آید و چگونه یافته‌های کیفی می‌توانند نتایج یک آزمایش را بهتر شرح دهند؟ برای مثال، وقتی محقق برای ارزیابی اندازه‌های کمی اثر یک روش درمانی، یک تحقیق آزمایشی انجام می‌دهد، می‌تواند قبل از مداخله، داده‌های کیفی را جمع‌آوری کرده تا به طراحی روش درمانی کمک کند یا بتواند شرکت‌کنندگان را بهتر برای درمان جذب کند، یا می‌تواند پس از مداخله، داده‌های کیفی را جمع‌آوری کند تا نتایج درمان را تبیین کند.

در یک تحقیق آزمایشی، پژوهشگر به چند دلیل داده‌های کیفی را در تحقیق خود وارد می‌سازد که عبارت‌اند از: ۱. برای گسترش یک روش درمانی؛ ۲. تشخیص فرایند یک مداخله درمانی یا مکانیسمی که متغیرها را به یکدیگر ربط می‌دهد و ۳. پیگیری نتایج یک آزمایش. در این طرح، محقق می‌تواند داده‌های کیفی را درون روش کمی جای دهد (مانند یک تحقیق آزمایشی) و یا داده‌های کمی را درون یک روش کیفی جای دهد (مانند یک طرح پدیده‌شناسی).^۳

برای مثال، راجرز^۴ و همکاران در سال ۲۰۰۳م، تحقیقی با عنوان «بهبود مدیریت تجویز دارو در بیماران روانی» در مورد بیماران شیذوفرنی انجام دادند. آنها یک طرح آزمایشی درباره اثربخشی دو راه درمانی در بهبود تبعیت از رژیم‌های دارویی در بیماران روانی اجرا کردند.

1. embedded experimental model
3. phenomenology

2. embedded correlational model
4. Rogers

علاوه بر این، هدف آنها برای وارد کردن داده‌های کیفی در تحقیق، اطلاع از تجربیات بیماران در طول درمان و در نتیجه فهم بیشتر درباره مکانیسم درمان و فراهم کردن شرایط درمانی بهتر بود. آنها داده‌های کیفی را درون آزمایش خود به دو شیوه مختلف قرار دادند: قبل از مداخله برای بهبود درمان و پس از مداخله برای تشریح نتایج درمانی.

راجرز و همکاران او، داده‌های کمی را با استفاده از سیاهه نگرش نسبت به دارو^۱ قبل از مداخله درمانی، پس از مداخله و یک سال بعد جمع‌آوری کردند. این محققان همچنین دو مجموعه داده کیفی را جمع‌آوری کردند. در مرحله قبل از شروع درمان، با ۲۶ بیمار مصاحبه انجام داده تا آنها را از فرایند درمانی آگاه سازند. همچنین با یک گروه کنترل نیز مصاحبه شد. سپس، محقق ۱۶ بیمار را که دو روش درمانی را تجربه کرده بودند انتخاب کرد تا پس از کامل شدن درمان درباره تجربه‌ها خود در یک مصاحبه نیمه‌ساختاریافته فردی شرکت کنند. محقق این قسمت را جهت درک بهتر تجربه‌ها و نظریات شرکت‌کنندگانی که روش‌های متفاوت درمانی داشتند، انجام داد. سپس داده‌های کمی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت تا تفاوت‌های معنی‌دار میان گروه کنترل و گروهی که با دو روش درمانی معالجه شده بود مشخص گردد. اگرچه اطلاعات کمی برای این تحقیق آزمایشی کافی بود اما محققان سؤالاتی داشتند که با داده‌های کمی پاسخ داده نشده بود. از موارد قوت این طرح، آن است که وقتی محقق وقت کافی برای جمع‌آوری داده‌ها به‌طور گسترده نداشته باشد می‌تواند از این طرح استفاده کند. همچنین این طرح برای دانشجویان مناسب‌تر است؛ زیرا مدیریت آن آسان‌تر بوده و به داده‌های کمتری احتیاج دارد. برخلاف طرح سه‌سوسازی که هدف آن یکی کردن دو مجموعه داده کیفی و کمی برای پاسخ به سؤال مشابه بود، در این طرح، محققان می‌توانند نتایج کمی و کیفی را جداگانه در گزارش خود آورده یا حتی آنها را در مقالات جداگانه منتشر سازند. با تمام مزایای این مدل، سختی و پیچیدگی انتقال داده‌های کمی و کیفی به نحوی که بتوانند در مرحله تحلیل با یکدیگر ترکیب شوند از محدودیت این مدل به شمار می‌آید (ایمان، ۱۳۸۸).

۳. طرح توضیحی یا تبیینی

طرح توضیحی یک طرح ترکیبی دو مرحله‌ای است. هدف کلی این طرح، توضیح نتایج کمی به کمک داده‌های کیفی است. محقق هنگامی این طرح را به کار می‌برد که برای

1. Drug Attitude Inventory (DAI)

توضیح نتایج معنادار یا نتایج غیر منتظره، به داده‌های کیفی نیاز داشته باشد (مورس، ۱۹۹۱). این طرح با جمع‌آوری و تحلیل داده‌های کمی آغاز شده سپس جمع‌آوری و تحلیل داده‌های کیفی شروع می‌شود. به سخن دیگر، طرح‌ریزی مرحله دوم با استفاده از نتایج مرحله کمی انجام می‌گیرد. برای مثال، محقق داده‌ها را با استفاده از یک ابزار پیمایشی جمع‌آوری می‌کند و با مصاحبه با شرکت‌کنندگانی که در پیمایش شرکت داشتند سعی می‌کند جزئیات بیشتری راجع به پاسخ‌های آنها به دست آورد.

مطالعه آلدريج^۱ و همکاران او در سال ۱۹۹۹م، تحت عنوان «محیط یادگیری کلاسی»^۲ نمونه‌ای از این طرح است. آنها با یک مطالعه پیمایشی شروع کرده و سپس با یک مطالعه عمیق کیفی به بررسی تفاوت‌های معنادار آماری و نتایج غیر معمولی پرداختند. هدف اولیه این مطالعه، تشخیص تفاوت‌ها میان کلاس‌های مدارس تایوان و استرالیا و بررسی تأثیرات فرهنگی-اجتماعی بود. این پژوهش در دو مرحله انجام گرفت. در مرحله اول پرسشنامه‌ای با هفت زیرمقیاس، شامل همبستگی دانش‌آموزان،^۳ حمایت معلم،^۴ درگیری،^۵ تحقیق،^۶ گرایش به انجام تکالیف،^۷ همکاری^۸ و عدالت^۹ برای اندازه‌گیری ادراک دانش‌آموزان از محیط کلاس در میان ۲۹۶۰ دانش‌آموز از ۲۵ مدرسه استرالیایی و ۲۵ مدرسه تایوانی به اجرا گذاشته شد. در مرحله دوم، داده‌های کیفی شامل مشاهدات کلاسی، مصاحبه با دانش‌آموزان و مصاحبه با معلمان جمع‌آوری شد.

داده‌های کمی به دو روش مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. ابتدا ویژگی‌های پرسشنامه از قبیل روایی و پایایی مورد ارزیابی قرار گرفت. سپس آزمون مقایسه‌های گروهی برای شناسایی تفاوت‌های معنادار میان پاسخ‌های شرکت‌کنندگان از استرالیا و تایوان اجرا شد. تحلیل داده‌های کیفی به صورت داستان‌های روایتی^{۱۰} که شرایط کلاس‌ها را در هر کشور شرح می‌داد و شناسایی مقوله‌هایی که بر تفاوت‌های میان دو مجموعه تأکید داشت، انجام گرفت. در این تحقیق هر دو نوع داده جمع‌آوری شد؛ زیرا برای تفسیر و توضیح نتایج کمی اولیه به اطلاعات کیفی نیاز بود. به سخن دیگر، با توجه به نتایج کمی اولیه، سؤالات جدیدی مطرح شد و به همین دلیل مواردی را برای مطالعه کیفی انتخاب کردند تا به این سؤالات پاسخ دهند. نتایج تجزیه و تحلیل کمی، تفاوت‌های معنادار آماری و موارد غیر منتظره را میان دو

1. Aldridge

3. student cohesiveness

5. involvement

7. task orientation

9. equity

2. classroom learning environment

4. teacher support

6. investigation

8. cooperation

10. narrative story

کشور نشان داده بود که برای توضیح این نتایج، آنها چهار کلاس از هر دو کشور را برای مطالعه کیفی انتخاب کردند. آلدریج و همکاران او دو نوع داده‌های کیفی و کمی را با یکدیگر ترکیب نمودند. با توجه به گستردگی جمع‌آوری و تحلیل داده‌های کمی و هدف محققان مبنی بر توضیح نتایج کمی، در این پژوهش تأکید بیشتری بر مرحله کمی بوده است.

پژوهش هویدا (۱۳۸۶) نیز که با هدف بررسی رابطه میان کاربست مؤلفه‌های سازمان یادگیرنده و بهبود کیفیت آموزش در دانشگاه‌های دولتی استان اصفهان و ارائه الگویی برای دانشگاه یادگیرنده به انجام رسیده است، نمونه‌ای از طرح توضیحی است. در این تحقیق، رابطه میان مؤلفه‌های سازمان یادگیرنده و بهبود کیفیت آموزش مورد بررسی قرار گرفته است. پژوهش از نوع ترکیبی بوده و جامعه آماری آن تعداد ۱۸۵۱ نفر عضو هیئت علمی شش دانشگاه دولتی اصفهان (دانشگاه‌های اصفهان، علوم پزشکی اصفهان، صنعتی اصفهان، کاشان، علوم پزشکی کاشان و پیام نور) بوده است. در بخش کمی برای بررسی میزان کاربست مؤلفه‌های سازمان یادگیرنده در دانشگاه‌های مورد نظر از پرسشنامه استفاده شد. همچنین برای بررسی بهبود کیفیت آموزش در این دانشگاه‌ها از پرسشنامه بهبود کیفیت آموزش استفاده شد. پژوهشگر فقط به داده‌های به دست آمده از پرسشنامه اکتفا نکرده و برای دستیابی به داده‌های بیشتر و فهم عمیق‌تر درباره علل یا موانعی که می‌تواند در تحقق دانشگاه یادگیرنده و یا بهبود کیفیت آموزش مؤثر باشد، در بخش کیفی با سی نفر از اعضای هیئت علمی که قبلاً پرسشنامه‌ها را تکمیل نموده بودند، مصاحبه نیمه‌سازمان یافته انجام داده است. داده‌های کمی به کمک نرم‌افزار spss تجزیه و تحلیل شده و داده‌های جمع‌آوری شده از مصاحبه‌ها مقوله‌بندی شده و مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. پژوهشگر در پایان، براساس نتایج به دست آمده، الگویی برای دانشگاه یادگیرنده ارائه نموده است.

از قوت‌های طرح توضیحی این است که محقق به تنهایی می‌تواند تحقیق را انجام داده و نیازی به تشکیل تیم نیست؛ زیرا در یک زمان فقط یک نوع از داده‌ها را جمع‌آوری می‌کند. این طرح، زمان زیادی برای اجرای دو مرحله نیاز دارد و مرحله کیفی زمان بیشتری نسبت به مرحله کمی به خود اختصاص می‌دهد.

طرح توضیحی دارای دو نوع است: مدل توضیحات تعقیبی^۱ با تأکید بر مرحله کمی که در آن برای پیگیری نتایج کمی به جمع‌آوری داده‌های کیفی پرداخته می‌شود. به سخن دیگر، اینکه از چه راه‌هایی، داده‌های کیفی به توضیح یافته‌های کمی کمک می‌کنند، مد نظر

1. follow-up explanations model

می‌باشد. نوع دوم، مدل انتخاب شرکت‌کننده^۱ با تأکید بر مرحله کیفی است که در آن براساس نتایج کمی، شرکت‌کنندگان مرحله کیفی انتخاب می‌شوند. هدف، انتخاب مواردی است که بهترین آگاهی را راجع به نتایج کمی داشته باشند.

۴. طرح اکتشافی

در این نوع از طرح‌های ترکیبی، نتایج روش کیفی می‌تواند به توسعه اطلاعات در روش کمی کمک کند (گرین و همکاران، ۱۹۸۹). این طرح هنگامی به کار می‌رود که ابزارها در دسترس نیستند، متغیرها شناخته نشده یا نظریه و چارچوبی برای تحقیق وجود ندارد. این طرح به دلیل اینکه با مرحله کیفی شروع می‌شود بهترین طرح برای بررسی یک پدیده^۲ است. همچنین این طرح هنگامی مفید است که محقق یک پرسشنامه جدید را تهیه و آزمون می‌کند (کرسول و همکاران، ۲۰۰۴) و یا متغیرهای مهم را جهت مطالعه کمی شناسایی می‌نماید. همچنین هنگامی که محقق بخواهد نتایج را به گروه‌های مختلف تعمیم دهد و یا به بررسی عمیق یک پدیده پرداخته و سپس شیوع آن را اندازه‌گیری کند، قابل استفاده است (مورس، ۱۹۹۱). این طرح مانند طرح توضیحی، دارای دو مرحله است، به همین جهت از این طرح به عنوان «طرح اکتشافی مرحله‌ای»^۳ نام برده می‌شود (کرسول و همکاران، ۲۰۰۳). این طرح برای بررسی یک پدیده با مرحله کیفی آغاز شده و سپس بر مبنای مرحله اول، مرحله دوم (کمی) طراحی می‌شود. محققان براساس نتایج کیفی مرحله اول، یک پرسشنامه تهیه کرده و به شناسایی متغیرها می‌پردازند. برای مثال، محقق در شروع کار، راجع به یک موضوع با افراد مصاحبه کرده و سپس از نتایج حاصل از تحلیل اطلاعات به دست آمده برای تهیه یک ابزار پیمایشی (پرسشنامه) که مدتی بعد برای یک نمونه از جامعه به کار گرفته می‌شود، استفاده می‌کند.

تحقیق مایرز^۴ و همکارش در سال ۲۰۰۳م نمونه‌ای از طرح اکتشافی است. موضوع تحقیق آنها «جذب کارمندان جدید در سازمان‌ها»^۵ بود. هدف کلی تحقیق آنها این بود که ابزاری را تهیه کرده و اعتبار آن را تعیین کنند تا بتوانند جذب سازمانی را اندازه‌گیری کنند. طرح آنها در دو مرحله انجام گرفت. آنها ابتدا به بررسی کیفی موضوع پرداخته و مقوله‌ها را از داده‌های کیفی به دست آوردند. سپس پرسشنامه‌ای را براساس این نتایج تهیه کرده و

1. participant selection model

2. phenomenon

3. exploratory sequential design

4. Myers

5. assimilation of new employees within organizational settings

سرانجام این پرسشنامه را در مرحله کمی پژوهش مورد استفاده قرار دادند. به سخن دیگر، ابتدا به بررسی کیفی جنبه‌های جذب سازمانی پرداختند. در طی این مرحله، مصاحبه‌های فردی با سیزده شرکت‌کننده انجام شد. حاصل مصاحبه‌ها دو نوع داده کیفی شامل یادداشت‌های میدانی مصاحبه‌گر و نوارهای ضبط‌صوت از مصاحبه‌ها بود.

مایرز و همکارش برای تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی، روش‌های تحلیل کیفی از قبیل کدبندی، بسط مقوله‌ای و مقایسه مقوله‌ها را مورد استفاده قرار دادند. نتایج مرحله کیفی، شناسایی شش جنبه از جذب سازمانی با استفاده از نظریات و تجربه‌های شرکت‌کنندگان بود. پس از ساخت پرسشنامه جذب سازمانی^۱ از یافته‌های کیفی، این تحقیق وارد مرحله دوم خود (کمی) شد و این پرسشنامه برای ۳۴۲ کارمند در صنایع متنوع به اجرا درآمد. پاسخ‌های پیمایش شده در این مرحله با سه روش مختلف تحلیل پایایی مقیاس، تحلیل عاملی جهت تعیین روایی زیرمقیاس‌ها و آزمون‌های همبستگی برای تعیین اعتبار سازه تجزیه و تحلیل انجام گرفت. محققان در این تحقیق به هر دو نوع از داده‌های کیفی و کمی برای ساخت و تعیین روایی پرسشنامه نیاز داشتند.

پژوهش شریفیان و همکاران (۱۳۸۴) نیز نمونه‌ای از این نوع طرح ترکیبی است. این تحقیق به منظور تبیین نشانگرهای اثربخش در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و میزان تحقق آن در دانشگاه اصفهان به انجام رسیده است. این پژوهش درصدد بوده است تا نشانگرهای تدریس اثربخش در پنج حیطه شامل طراحی و تدوین درس، ارائه درس، مدیریت کلاس، روابط انسانی و ارزشیابی عملکرد تحصیلی دانشجویان را از دیدگاه استادان نمونه کشوری در سه دانشگاه اصفهان، صنعتی اصفهان و علوم پزشکی اصفهان تعیین نماید و سپس میزان توجه اعضای هیئت علمی دانشگاه اصفهان به این نشانگرها را مشخص سازد. ابتدا در بخش کیفی با پانزده استاد نمونه کشوری در سه دانشگاه، مصاحبه باز و نیمه‌ساختاریافته انجام شد. سپس، با روش مقوله‌بندی از نشانگرهای بیان‌شده از سوی استادان نمونه کشوری و متون مربوط به تدریس اثربخش، پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته تهیه گردید. در بخش کمی به وسیله این پرسشنامه، عملکرد تدریس اعضای هیئت علمی دانشگاه اصفهان ارزیابی شد. به منظور ارزیابی عملکرد، از ۳۹۵ نفر جامعه اعضای هیئت علمی دانشگاه اصفهان، به روش نمونه‌گیری متناسب با حجم، ۵۸ نفر انتخاب شدند که ۳۶ نفر از آنان در پژوهش شرکت کردند. سپس تعداد ۱۲۴۵ دانشجوی سال سوم و

1. Organizational Assimilation Index (OAI)

چهارم دوره کارشناسی عملکرد تدریس این اعضای هیئت علمی را در پایان نیمسال اول سال تحصیلی ۱۳۸۴-۱۳۸۳ ارزیابی کرده‌اند.

از موارد قوت طرح اکتشافی سادگی در توضیح، اجرا و گزارش آن است. اما در این طرح، تصمیم‌گیری درباره اینکه کدام یک از داده‌های مرحله کیفی برای ساخت ابزار کمی به کار می‌رود، کار ساده‌ای نیست. طرح اکتشافی دارای دو مدل ساخت ابزار^۱ و بسط طبقه‌بندی^۲ است. در مدل اول، براساس نتایج کیفی، پرسشنامه تهیه شده و مرحله کمی شروع می‌شود. در این مدل سؤال این است که یافته‌های کیفی چه مواردی را ارائه می‌دهند؟ و اینکه آیا ابزاری که براساس داده‌های کیفی تهیه شده بهترین ابزاری است که تاکنون وجود داشته؟ در مدل دوم، براساس نتایج کیفی، در مرحله کمی طبقه‌بندی صورت گرفته یا نظریه‌ای آزمون می‌شود. در این مدل سؤال این است که چه متغیرهایی از داده‌های کیفی مشخص شده‌اند که قبل از آن شناخته نشده بوده‌اند؟ و اینکه نتایج کمی به چه شیوه‌هایی یافته‌های کیفی را تعمیم می‌دهند؟

بحث و نتیجه‌گیری

در طی سال‌های گذشته برخی مفید بودن مطلق پژوهش‌های کمی را مورد تردید قرار داده و معتقدند طرح‌های تجربی، محیطی تصنعی ایجاد می‌کند که به واکنش‌های ساختگی در قبال بخشی از شرکت‌کنندگان در پژوهش منجر می‌شود. در مقابل، پژوهش کیفی شیوه‌ای برای درک واقعیت است که موضوع پژوهش را به صورت جامع و در محیط واقعی مورد بررسی قرار می‌دهد (بورلاند، ۲۰۰۱).

بسیاری از صاحب‌نظران معتقدند، روش‌های ترکیبی به محقق این امکان را می‌دهد که روندها و نتایج را اندازه‌گیری کند و در همان زمان فرایندها و معانی را نیز بررسی کند. راهبردهای روش‌های ترکیبی، می‌تواند فهم بهتری از یک پدیده ایجاد کند و روش‌شناسی بهتر و دقیق‌تری دارد. همچنین بیان عددی و روایتی آن باعث شده که پژوهش برای شرکت‌کنندگان قابلیت دسترسی بیشتری داشته و میان پژوهش و عمل پیوند ایجاد کند (کرسول و پلانو کلاک، ۲۰۰۷).

روش‌های ترکیبی به عنوان یک جنبش روش‌شناسانه، در مطالعات علوم اجتماعی، رفتاری و علوم پزشکی، ارزشیابی و پرستاری بسیار گسترده شده است. با این حال،

1. instrument development model
2. taxonomy development model

روش‌های ترکیبی هنوز در رشته‌های دیگر به خوبی مورد قبول قرار نگرفته است. پذیرش روش‌های ترکیبی در رشته‌های مختلف به پذیرش تحقیق کیفی در آن رشته بستگی دارد. برای مثال، می‌توان یکی از معیارهای پذیرش روش‌های ترکیبی در یک رشته علمی را تعداد دانشجویان تحصیلات تکمیلی در نظر گرفت که در پایان‌نامه‌های خود از این روش استفاده کرده‌اند. همچنین، تعداد پژوهشگرانی که در یک رشته با استفاده از این روش، پژوهشی را انجام داده و در مجلات معتبر علمی به چاپ رسانده‌اند، معیار دیگری برای پذیرش این نوع از تحقیقات هستند. از نشانه‌های پذیرش حداکثری برای پذیرش این روش در هر رشته، گنجانیدن درسی با عنوان روش‌های تحقیق ترکیبی در برنامه‌های درسی تحصیلات تکمیلی است.

اعضای هیئت علمی ممکن است به دو دلیل عمده از روش‌های ترکیبی حمایت نکنند. برخی از آنها شدیداً به دو شاخه کردن روش‌های تحقیق اعتقاد دارند و دلایل محکمی دارند که نباید دو روش با یکدیگر ترکیب شوند. عده‌ای دیگر که با روش‌های ترکیبی به عنوان یک طرح تحقیق دقیق مأنوس نشده‌اند، معتقدند که روش‌های ترکیبی به معنی ادغام انواع تاکتیک‌ها بدون یک منطق قوی است.

علاوه بر این، مشکلاتی برای نوشتن مقالات ترکیبی برای مجلات وجود دارد. برای مثال، قالب نوشتاری طرح‌های ترکیبی با ساختار مجلات سازگاری ندارد. همچنین، تعداد مجلاتی که تحقیقات ترکیبی را چاپ می‌کنند، محدودند. هدایت تحقیقات ترکیبی آسان نبوده و برای جمع‌آوری داده‌ها و تحلیل داده‌های کیفی و کمی زمان زیادی لازم است. علاوه بر این، به کار بردن این روش مستلزم فهم دقیق هر دو روش کمی و کیفی می‌باشد. تحقیقات ترکیبی نسبت به تحقیقات کمی یا کیفی به صرف منابع مالی و انسانی بیشتری برای تحقیق نیاز دارند. همچنین مستلزم این است که محققان مجموعه مهارت‌های وسیع‌تری درباره هر دو روش کیفی و کمی داشته باشند. نیاز به چنین مهارت‌هایی نشان می‌دهد که محققان باید مهارت‌هایی را آموزش ببینند که به آنها امکان تشکیل تیم و مدیریت آنها را بدهند که می‌تواند در تکمیل پروژه مؤثر باشد.

با توجه به این که همزمان یا مرحله‌ای بودن طرح‌ها، در انتخاب نمونه و حجم آنها اثرگذار است نمونه‌گیری و انتخاب راهبردهای نمونه‌گیری در روش‌های ترکیبی نقش مهمی را ایفا می‌کنند. همچنین مطالعات بیشتر در مورد نمونه‌گیری، تحلیل و ترکیب داده‌ها و توصیف گزارش‌های ترکیبی، محققان را در رفع مشکلاتی که با انتخاب طرح ترکیبی بروز می‌کند، یاری می‌رساند.

منابع

- ایمان، محمدتقی (۱۳۸۸)، مبانی پارادایمی روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم انسانی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ص ۲۴۲-۲۷۳.
- ایمان، محمدتقی و اسلام آقاپور (۱۳۸۶)، «تکنیک زاویه‌بندی در تحقیقات علوم انسانی»، روش‌شناسی علوم انسانی، ش ۵۲، ص ۲۵-۴۵.
- شریفیان، فریدون (۱۳۸۷)، «نوع‌شناسی و فرایند طراحی و اجرای پژوهش ترکیبی»، فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی، ش ۵۷، ص ۷۵-۱۰۳.
- شریفیان، فریدون؛ احمدرضا نصر و لطفعلی عابدی (۱۳۸۴)، «تبیین نشانگرهای تدریس اثربخش در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و میزان تحقق آن در دانشگاه اصفهان»، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ش ۳۷-۳۸، ص ۲۶-۵۲.
- نصر، احمدرضا و فریدون شریفیان (۱۳۸۶)، «رویکردهای کمی، کیفی و ترکیبی در پژوهش‌های تربیتی»، فصلنامه حوزه و دانشگاه، س ۱۳، ش ۵۲، ص ۷-۲۴.
- همتی، رضا (۱۳۸۶)، «رهیافت‌های کمی و کیفی اندازه‌گیری خشونت علیه زنان در خانواده با تأکید بر روش‌های ترکیبی»، مطالعات زنان، س ۵، ش ۲، ص ۷-۳۲.
- هویدا، رضا (۱۳۸۶)، بررسی رابطه کاربست مؤلفه‌های سازمان یادگیرنده و بهبود کیفیت آموزش در دانشگاه‌های دولتی استان اصفهان و ارائه الگوی دانشگاه یادگیرنده، پایان‌نامه دکترای مدیریت آموزشی دانشکده علوم تربیتی دانشگاه اصفهان.
- Aldridge, J. M.; B. J. Fraser & T. I. Hung (1999), "Investigation Classroom Environments in Taiwan and Australia with Multiple Research Methods", *Journal of Educational Research*, 93(1): 48-62.
- Anderson, L.; K. Newell & J. Kilcoyne (1999), "Selling Blood: Characteristics and Motivations of Student Plasma Donors", *Sociological Spectrum* 19, pp.137-162.
- Borland, K. W. (2001), "Qualitative and Quantitative Research: A Complementary Balance", *New Direction for Institutional Research*, p.112.
- Creswell, J. W. & V. L. Plano Clark (2007), *Designing and Conducting Mixed Methods Research*, Thousand Oaks, CA: Sage.

- Creswell, J. W. (2003), *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (2nd ed.), Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W.; M. D. Fetters & N. V. Ivankova (2004), "Designing a Mixed Methods Study in Primary Care", *Annals of Family Medicine*, 2(1): 7-12.
- Creswell, J. W.; V. L. Plano Clark; M. Gutmann & W. Hanson (2003), Advanced Mixed Methods Research Designs, *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* A. Tashakkori & C. Teddlie (eds.), Thousand Oaks , CA: Sage, pp.209-240.
- Elliot, J. (2005), *Using Narrative in Social Research: Qualitative Quantitative Approaches*, London: Sage.
- Hanson, W. E.; J. W. Cresswell; V. L. Plano Clark; K. P. Petska & J. D. Cresswell (2005), "Mixed Methods Research Designs in Counseling Psychology", *Journal of Counseling psychology*, 52(2): 224-235.
- Jenkins, J. E. (2001), "Rural Adolescent Perceptions of Alcohol and Other Drug resistance", *Child Study Journal*, 31(4): 211-224.
- Morse, J. M. (1991), "Approaches to Qualitative-quantitative Methodological Triangulation", *Nursing Research* 40, pp.120-123.
- Myers, K. K. & J. G. Oetzel (2003), "Exploring the Dimensions of Organizational Assimilation: Creating and Validating a Measure", *Communication Quarterly*, 51(4): 438-457.
- Pagano, M. E.; B. J. Hirsch; N. L. Deutsch & D. P. McAdams (2002), "The Transmission of Values to School-Age and Young Adult Offspring: Race and Gender Differences in Parenting", *Journal of Feminist Family Therapy*, 14(3/4): 13-36.
- Rogers, A.; J. Day; F. Randall & R. P. (2003), "Patients' Understanding and Participation in a Trial Designed to Improve the Management of Anti-Psychotic Medication: A Qualitative Study", *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology* 38, pp.720-727.

- Tashakkori, A. & C. Teddlie (eds.) (1998), *Mixed Methodology: Combining Qualitative and Quantitative Approaches*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Van Manen, M. (1990), *Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*, London: The University of Western Ontario.
- Webb, D. A.; D. Sweet; & A. Pretty (2002), "The Emotional and Psychological Impact of Mass Casualty Incidents on Forensic Odontologists", *Journal of Forensic Sciences*, 47(3): 539-541.